

Evaluatie ‘Luisteren in je leunstoel’

Pilot Zorgcentrum St. Jan Baptist in Swalmen

1999-2002

Iedereen heeft in zijn of haar leven wel de magie van het verhaal ervaren. Luisteren naar verhalen hoort bij het leven en activeert tot het vertellen van eigen verhalen. Luisteren naar verhalen die voorgelezen worden, heeft nog wat extra 's: je gaat eenvoudigweg zitten en het verhaal komt naar je toe. Je bent niet verantwoordelijk, je mag volop consumeren, je kunt achterover leunen en vertrouwen op de competentie van de voorlezer. Voorlezen heeft iets intiems en huiselijks, je ontspant en je verdwijnt voor een moment uit het leven van alledag in de wereld van het woord. Je herinnert je de voorleesuur op de lagere school, toen je bijna niet kon wachten tot het einde van de middag, omdat dan het verhaal verder zou gaan.

Inleiding

Toen in januari 1999 het voorleesproject geboren werd aan een Maastrichtse cafétafel, waar ik in gesprek was met Godelieve Henquet, voorzag ik niet, dat ik er jarenlang intensief mee bezig zouden zijn, te beginnen in Zorgcentrum St. Jan Baptist en uitwaaiend naar drie proeflocaties. We wisten nog niet dat het project een landelijke uitstraling zou krijgen, en dat het zou leiden tot het geven van presentaties, het ontwikkelen van scholingsprogramma's en het samenstellen en schrijven van boeken. We hadden nog geen idee van de belangstelling die het project zou oproepen bij de pers en we hadden nog geen weet van de stromen van belangstellende telefoontjes van activiteitenbegeleiders in reactie daarop.

Na de geboorte van het idee was er in juni 1999 een eerste gesprek met Robert van Hees, locatiemanager van Zorgcentrum St. Jan Baptist. Onze enthousiaste projectgroep werd een feit: behalve Robert van Hees waren Godelieve Henquet (pedagoog en docent ouderenwerk aan de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening van Hogeschool Zuyd) en José Franssen (andragoog en projectontwikkelaar) projectleden.

Symbiose bleek bereid te investeren in het starttraject van het project *Luisteren in je leunstoel* en in het najaar van 1999 begonnen we met een eerste pilot in St. Jan Baptist in Swalmen.

Het wegvallen van Robert sloeg een enorme krater in de gang van zaken in het verzorgingshuis en in de projectgroep, maar het voorleesproject, waarvoor hij de aanjager en motor was geweest, ging door en kreeg na verloop van tijd een vaste plaats binnen de activiteitenbegeleiding en in de weekindeling van een aantal bewoners.

Piet Hoefnagels werd als nieuwe locatiemanager projectlid.

Luisteren in je leunstoel groeide: twee nieuwe pilots gingen van start in de Westelijke Mijnstreek (voor thuiswonende ouderen, initiatief van de Katholieke Bond voor Ouderen Westelijke Mijnstreek) en in Maastricht (Zorgcentrum Molenhof, een middelgroot verzorgingshuis in de stad, als tegenhanger van St. Jan Baptist, een klein verzorgingshuis in een dorp). Een projectplan werd geschreven, het plan voor het maken van een voorleesboek en een methodiekboek kreeg handen en voeten.

In dit verslag wordt de gang van zaken rondom de opzet en implementatie van *Luisteren in je leunstoel* in Zorgcentrum St. Jan Baptist beschreven. Het creëren van een draagvlak voor een nieuwe activiteit die meer beoogt dan alleen een tijdsbesteding en het bieden van ontspanning, is daarin een belangrijk startpunt.

Ik beschrijf de startfase van het project en de aanpak binnen het verzorgingshuis om voorlezers te werven en de voorleesactiviteiten te introduceren. Het creëren van een draagvlak binnen St. Jan Baptist is een wezenlijke fase geweest in het geheel van activiteiten. Ik beschrijf de scholing en de begeleiding van de voorlezers en de centrale rol van de activiteitenbegeleiding in het traject. Problemen die we tegenkwamen tijdens het proeftraject worden benoemd en uitgaande van de situatie van dit moment, benoem ik wensen en toekomstmogelijkheden voor het project.

Tenslotte ga ik in op het beleid binnen de instelling: het voorlezen zal steeds opnieuw zichtbaar gemaakt moeten worden in uitgangspunten en er zal blijvende aandacht moeten zijn voor het instandhouden van het draagvlak voor een aanpak waarin de mens met zijn of haar verhaal centraal staat: scholing en motivering van personeel en voorlezers blijft essentieel. Het voorleesproject kan gezien worden als een onderdeel van een kwalitatief aanbod op maat voor ouderen: binnen de cultuurveranderingen in de zorg, op weg naar vraaggerichte en vraaggestuurde zorg, kan het een waardevol instrument blijken.

Ik hoop van harte, dat wij met het aanbieden van dit proeftraject aan Zorgcentrum St. Jan Baptist, een sneeuwbal in beweging hebben gebracht, die door zal rollen en die alsmaar groter en dikker wordt.

Het introduceren en implementeren van het voorlezen binnen de collega-instellingen van St. Jan Baptist in de Stichting Land van Gelre en Gulick zijn daarin belangrijke stappen. Binnen de stichting wordt daarmee een stap gezet in de richting van zorg die werkelijk aansluit bij het levensverhaal van bewoners. Door aan te sluiten bij competenties en belangstelling van medewerkers en vrijwilligers wordt bovendien enthousiasme en betrokkenheid van personeelsleden bevorderd. Stichting Land van Gelre en Gulick kan daarmee een voorbeeldfunctie vervullen in de regio.

Startfase

In de periode van september tot en met december 1999 stond het project in het teken van het experimenteren met het voorlezen en het creëren van draagvlak binnen de instelling.

Om de mogelijkheden van voorlezen voor ouderen in een zorgcentrum werkelijk in beeld te brengen, organiseerden we verschillende activiteiten samen met de activiteitenbegeleiders en verzorgenden voor de verschillende doelgroepen in het verzorgingshuis. Als ontwikkelaar en initiator wilde ik de ervaring van het voorlezen zelf opdoen en met ondersteuning van Godelieve Henquet en de bibliothecaresse ouderenwerk van Symbiose zocht ik verhalen en gedichten om voor te lezen en ik las zelf voor.

Tijdens een drietal open voorleesmiddagen las ik voor in de grote zaal van St. Jan Baptist aan de bewoners van het huis en van de aanleunwoningen. Tijdens elke middag stond een specifiek thema centraal. Er werd voorgelezen aan ouderen die in het kader van de dagopvang bijeen waren in St. Jan Baptist en er waren verschillende voorleesactiviteiten voor de deelnemers in de substitutieprojecten (ook dementerende ouderen).

Voor elke voorleesactiviteit was er overleg met activiteitenbegeleiding en betreffende verzorgenden, ik zocht geschikte teksten om voor te lezen en ik maakte een

programmaopzetje voor de activiteit. Er werd gezorgd voor een gezellige sfeer met koffie, thee en wat lekkers. Taken werden verdeeld en voor de voorleesmiddagen in de grote zaal werden zowel folders gemaakt, die bij alle ouderen persoonlijk bezorgd werden, als affiches die overal opgehangen werden. Verzorgenden werden ingelicht over de activiteit, zodat zij de ouderen die belangstelling toonden, konden helpen herinneren aan de activiteit.

Ter voorbereiding op dit alles en om het draagvlak voor het voorlezen binnen de instelling zo groot mogelijk te maken, werd in een grote teamvergadering (voor alle verzorgenden en ander personeel) het project *Luisteren in je leunstoel* gepresenteerd en toegelicht. Het voorlezen is bedoeld als activiteit, die niet alleen ouderen stimuleert met elkaar te communiceren en reminisceren (vertellen over vroeger, over gebeurtenissen uit het eigen leven), maar die ook verzorgenden handvatten kan geven voor gesprekken en contacten die nauw aansluiten bij de belevingswereld en de achtergrond van ouderen: hun eigen levensverhaal, hun eigen belangstelling staat centraal en is de basis voor het formuleren van eigen belangen en wensen, ook ten aanzien van de zorg (zorg op maat).

De activiteiten in deze periode waren:

- Introductie van het project *Luisteren in je leunstoel* door de locatiemanager in het management-team, de beleidsstaf van Stichting Land van Gelre en Gulick: het projectvoorstel werd een projectplan en het werd toegevoegd aan het activiteitenjaarplan.
- Introductie van het project *Luisteren in je leunstoel* voor het personeel van Zorgcentrum St. Jan Baptist door de leden van de projectgroep, ingeleid door de locatiemanager. Het belang van de nieuwe activiteit werd onderstreept en het doel was het creëren van een draagvlak binnen de instelling.
- Intern zijn er veel gesprekken gevoerd door de locatiemanager met activiteitenbegeleiding, hoofd intensieve zorg en hoofd verzorging, met de scholingsmedewerkster, verzorgenden en andere personeelsleden, ter enthousiasmering en om te toetsen of er voldoende betrokkenheid was voor het starten van het project.
- Overleg met de activiteitenbegeleiders en locatiemanager over de concrete gang van zaken, de organisatie van de activiteiten, het inpassen in het totale activiteitenaanbod, en het maken van afspraken over de organisatie van het een en ander.
- Het organiseren en uitvoeren van vier open voorleesmiddagen in de grote zaal van het huis, toegankelijk voor alle ouderen, wonend in St. Jan Baptist en de aanleunwoningen en voor de ouderen die deelnamen aan de dagopvangactiviteiten. Thema's waren: bomen, dieren, feesten en kerstmis. De derde middag was ook toegankelijk voor ouderen uit Swalmen, die niet in St. Jan Baptist wonen.
- Het organiseren en uitvoeren van vier voorleesmiddagen voor de ouderen die deelnamen aan het substitutieproject, kleinschalig en in de huiskamer.

Creëren van een draagvlak

Om het voorlezen maximaal te introduceren binnen het instituut, zodat het meer zou worden dan alleen een activiteit binnen het activiteitenaanbod en zodat het een functie zou kunnen gaan vervullen in een uitgebreid zorg-op-maat-concept, was het creëren van een draagvlak binnen St. Jan Baptist noodzakelijk.

In alle geledingen van de organisatie en in alle werkoverleggen werd het plan gepresenteerd, zowel formeel als informeel. Draagvlak werd gezocht op inhoudelijke aspecten van het project: de mogelijkheid tot verbetering van de zorg werd daarbij genoemd. De locatiemanager en de activiteitenbegeleiders speelden in nauwe samenwerking met elkaar in dit proces een cruciale rol en de initiatiefnemers van *Luisteren in je leunstoel* werden bij de presentaties betrokken. We onderzochten zo hoe medewerkers en leidinggevenden dachten over het project, we toetsten of ze er enthousiasme voor voelden en of ze bereid waren om naast hun bestaande werkzaamheden energie te steken in het project. Ook vrijwilligers werden gepolst over hun belangstelling.

Door het project zo breed te presenteren in het verzorgingshuis, kreeg het bijna vanzelfsprekend een plaats in de organisatie: iedereen wist ervan, iedereen die wilde, werd er bij betrokken. Het was ontroerend om tijdens de presentaties te merken dat er ook onder het personeel genoeg mensen waren, die verhalen en gedichten een warm hart toedroegen, die thuis boeken lazen en die meteen de zin en het nut van voorlezen als activiteit konden onderstrepen. Dit enthousiasme van medewerkers uit verschillende hoeken van de organisatie trok collega's mee: er stond iets leuks te gebeuren in St. Jan Baptist.

Bij de werving voor de eerste voorleesmiddagen in het huis werd veel aandacht besteed aan het bekendmaken van de activiteit. Niet alleen werden er kleurrijke folders verspreid en affiches opgehangen in het huis, maar ook werd via locatiemanager, activiteitenbegeleiders, receptioniste, hoofd zorg en verzorgenden aan de ouderen verteld over het voorlezen. Familieleden werden geïnformeerd, in het huisblad werd aandacht besteed aan de voorleesactiviteit, het halen en brengen van de bewoners werd goed geregeld en de zaal werd ingericht met een voorleesstoel, microfoon, stoelen, tafels en bijzettafeltjes.

Geprobeerd werd ook het draagvlak te verbreden buiten de instelling: de welzijnswerker, verantwoordelijk voor ouderenwerk in Swalmen, werd geïnformeerd over de activiteit en voor de derde grote voorleesmiddag strekten de wervingsactiviteiten zich uit naar de gehele Swalmense bevolking. Aankondigingen in streekbladen en affiches op verschillende plaatsen in Swalmen onderstreepten dat ook ouderen die niet in St. Jan Baptist woonden, welkom waren.

Deze actie om het project te verbreden had echter niet veel respons: tijdens de middag waren slechts twee ouderen van buiten te gast bij het voorlezen.

Hoewel het project startte onder heel goede voorwaarden en met een zo breed mogelijk draagvlak, bleek het onderhouden van dat draagvlak in de loop van de jaren een andere zaak. In de loop van de tijd is herhaaldelijk geconstateerd dat het draagvlak voor het voorleesproject onder de verzorgenden het moeilijkst te onderhouden was. Met het wegvallen van de locatiemanager, en daarna met het vertrek van het hoofd zorg, de activiteitenbegeleider en een aantal andere medewerkers, werd het draagvlak dunner en breekbaarder. Het voornemen om dat draagvlak opnieuw te verbreden en een actieve werving te beginnen naar een voorlezer uit de gelederen van de verzorgenden, heeft tot nu toe geen uitvoering gekregen. Het is duidelijk dat een draagvlak niet alleen gecreëerd moet worden, maar ook actief moet worden onderhouden.

Het werven van voorlezers

Tijdens de bijeenkomsten en gesprekken die georganiseerd werden om een draagvlak te creëren en tijdens de eerste voorleesmiddagen in Zorgcentrum St. Jan Baptist, hielden locatiemanager, activiteitenbegeleidsters en initiatiefneemsters van het project de ogen en oren wijd open om te kunnen signaleren welke mensen binnen de instelling enthousiast waren over het project. Wanneer een medewerker of vrijwilliger interesse toonde voor het experiment, werd door locatiemanager of activiteitenbegeleidsters in een informele sfeer getoetst of deze persoon belangstelling had om als voorlezer mee te doen in het voorleesproject.

Doordat het voorleesproject als een lopend vuurtje door het verzorgingshuis ging, en doordat de voorleesmiddagen erg succesvol verliepen, doordat het voorlezen meer dan eens onderwerp van gesprek was, kon zo zonder veel extra inspanning een groep gevormd worden van potentiële voorlezers.

Het bijzondere effect van deze informele werving was wel, dat zowel medewerkers als vrijwilligers deel uitmaakten van de groep, en dat de medewerkers uit heel verschillende hoeken van de organisatie kwamen. Zo was een receptioniste vertegenwoordigd, twee vrouwen die in de huishouding werkten, de medewerkster die de winkel in het huis voerde, mensen die actief in huis zijn omdat hun familielid er woont, enkele verzorgenden in de psychogeriatricgroepen en twee vrijwilligers van de bibliotheek in Swalmen. Er ontstond een groep van 10 personen, die een van de activiteitenbegeleidsters als aanspreekpunt hadden. De activiteitenbegeleidster werd de spin in het web: zij moest (zeker in de toekomst, na de experimenteerfase) de voorleesactiviteiten organiseren binnen de verschillende afdelingen van het huis, zij droeg zorg voor de bekendmaking en werving, zij was contactpersoon en begeleidster voor de vrijwilligers en voorlezers en zij moest de voorwaarden voor het voorlezen organiseren (ruimte, halen en brengen van de bewoners, koffie en thee).

Hoewel de voorleesgroep gevarieerd en breed was samengesteld, ontbrak van het begin af aan een vertegenwoordiger van de verzorgenden (die niet op de substitutieprojecten werkte). Hoewel de locatiemanager aan alle medewerkers binnen St. Jan Baptist toegezegd had, dat ze in elk geval de tijd die gemoeid was met het voorlezen zelf (dus niet de voorbereiding thuis) en met de scholing, in werktijd mochten doen, meldde zich niemand uit de zorg. De grote werkdruk lijkt daarvoor een verklaring.

Toen het project eenmaal liep, zocht nog een vrijwilligster aansluiting bij het voorlezen. Er is sprake van geweest nog een paar externe vrijwilligers te werven, om zo ook het voorlezen aan individuele ouderen vorm te kunnen geven. Deze werving zou opgezet kunnen worden in samenwerking met de plaatselijke openbare bibliotheek en zou gericht moeten zijn op mensen die specifieke belangstelling toonden voor het voorlezen als activiteit in het verzorgingshuis. Tot nu toe is aan dit plan geen uitvoering gegeven.

De eerste ervaringen en reacties van ouderen

Mevrouw Koning kan moeilijk praten en ze praat dan ook niet veel. Na een voorleesmiddag rond het thema 'kinderen van het platteland' verdwijnt ze naar haar kamer, om even later terug te komen met een foto. De foto hangt op de muur in haar kamer en haar hele familie staat er op. Mevrouw Koning begint te

vertellen over haar familie, ze vertelt wie wie is, wat haar familieleden allemaal doen en gedaan hebben, ze vertelt en vertelt en vertelt...

De ervaringen in Swalmen zijn positief. De voorleesmiddagen werden zeer goed bezocht: tussen de 30 en 50 ouderen kwamen luisteren en meedoen.

Ik moest lezen met behulp van een microfoon en het bleek niet altijd gemakkelijk maar toch mogelijk, om in kleine groepjes, in de pauzes of direct in reactie op het gehoorde, met elkaar in gesprek te zijn over het voorgelezen. Boeken op een leestafel, beeldmateriaal en voorwerpen die betrekking hadden op het thema, ondersteunden het programma en werden in de pauze en na het voorlezen druk bekeken.

Het was duidelijk, dat veel ouderen genoten van het voorlezen en van het feit dat er een programma werd verzorgd in de grote zaal van het huis. Sommige bewoners kwamen naar alle voorleesmiddagen. Ook mensen die weinig affiniteit hadden met boeken en lezen, beleefden plezier aan het voorlezen.

'Die boeken, dat is niks voor ons, dat is voor jongeren,' zegt een mevrouw, terwijl ze met een vies gezicht naar de boeken kijkt die op een tafel ter inzage liggen. Eerder heeft zij heel aandachtig geluisterd naar de verhalen en gedichten die ik voorlas over bomen. 'Misschien zijn er toch een paar mensen die er in willen kijken,' opper ik. Ik zie mensen met een boek op schoot zitten en een man is druk doende een speciale boom op te zoeken die hij iemand wil laten zien om zijn verhaal over de lindeboom kracht bij te zetten. 'Nee,' zegt ze gedecideerd, 'boeken, dat is niets voor ons. Dan moet je van lezen houden.'

Het blad met een keuze uit de tekstfragmenten die iedereen na afloop mocht meenemen, vond gretig aftrek. De fragmenten bleken later voorgelezen te zijn aan kennissen en kleinkinderen. Het personeel in de dagverzorging las later nog een keer voor uit het voorleesmapje met de teksten rond het behandelde thema.

In de loop van de experimenteerfase werden vijf voorleesmapjes met teksten gemaakt over 'bomen', 'dieren', 'feesten', 'kerstmis' en 'winter', elk met een verzameling verhalen, fragmenten en gedichten.

'Het is fijn om zo te luisteren,' zegt een mevrouw, 'zelf lezen lukt me niet meer.' 'De middagen gaan snel voorbij,' zegt iemand anders. En: 'Ik vertel erover aan mijn kleinkinderen.'

Ook de verzorgenden zijn enthousiast. 'Er zijn genoeg activiteiten voor de bewoners,' zegt een van hen. 'Maar als er geknutseld is, kun je alleen de producten bewonderen en vragen of het lukte de kerststerren precies volgens het patroon te knippen en te plakken. Als er kienen is, vraag je wie er gewonnen heeft en dat is dat. Maar na de voorleesmiddag vertellen de bewoners verhalen over hun eigen leven, over appels plukken en jam maken, over het leven op de boerderij vroeger en de dieren die ze hadden, over hun sinterklaasfeest en een recept voor appelbeignets die gebakken werden op Sint Maarten. De gesprekken krijgen daardoor een andere betekenis.'

Tijdens de voorleesmiddagen in de psychogeriatriegroepen waren er gemiddeld acht ouderen, aan wie ik in de huiskamer verhalen en gedichten voorlas. Tijdens deze middagen was er veel ruimte voor reacties op de verhalen en gedichten en voor associaties naar het leven van vroeger. Ook hier genoten de ouderen van de rust en van het gezellige samenzijn, van het luisteren naar de stem die voorlas en van de inhoud van de verhalen en gedichten, die soms meer en soms minder reactie uitlokte. We raakten verzeild in gesprekken over verlovings- en huwelijksgebruiken vroeger, over bomen en oogsten, jam maken en inmaken, over gebruiken die nu verdwenen zijn, maar er waren ook momenten, dat er alleen maar tevreden gezocht werd of dat iemand in reactie op een gedicht een lied begon te zingen, waarna wij allemaal meezongen.

Meneer Roelofs (dementerend) zit tijdens het voorlezen aan de hoek van de lange tafel. Nadat er een verhaal is voorgelezen, ontstaat er een levendig gesprek in de groep: veel mensen reageren op het verhaal met een stukje van hun eigen geschiedenis. Als iedereen een beetje is uitgepraat, zegt meneer Roelofs: 'Nu wil ik eens even wat zeggen. Wat is dat toch, dat jullie steeds meneer Roelofs tegen me zeggen? Meneer Roelofs? Ik ben Theo!'

Experimenteren met voorlezen: voorlezen als vaste activiteit

De grote zaal in Zorgcentrum St. Jan Baptist is gezellig vol. Meer dan 50 bewoners zijn gekomen om te luisteren naar een bijzonder kerstverhaal, dat voorgelezen zal worden door personeelsleden en vrijwilligers. De voorleesstoel staat klaar bij de grootste kerstboom, naast de piano. Het licht is gedempt en de kaarsen branden. Het verhaal dat wordt voorgelezen is het levensverhaal van een kerstboom, geschreven door Clarissa Pinkola Estes en voor deze middag ingekort en vereenvoudigd. Alle leden van de kersverse voorleesgroep in het huis lezen om beurten een fragment voor. Zij hebben eerder die week geoefend en het verloopt dan ook vlekkeloos: de lezers hebben er zichtbaar plezier in. De bewoners luisteren aandachtig. Af en toe is iemand even afgeleid, maar het verhaal is zo opgebouwd dat je op ieder moment de draad weer kunt oppakken. De afwisseling van de stemmen helpt de aandacht vast te houden. Als het verhaal uit is, wordt er geklapt. Tot besluit speelt een studente aan het conservatorium kerstliederen. Sommige mensen zingen mee, ze kennen de liederen goed.

Na de zeer geslaagde kerstvoorleesmiddag eind 1999 en de introductie van de voorleesgroep in het huis, waren het de activiteitenbegeleidster en de voorlezers die de voorleesactiviteiten binnen St. Jan Baptist organiseerden en vormgaven. Ik begeleidde tijdens de trainingsochtenden de voorleesgroep, maar ik las niet meer zelf voor.

Tijdens de open voorleesmiddagen had de activiteitenbegeleidster namen genoteerd van bewoners die erg enthousiast waren voor het voorlezen, bewoners die zichtbaar genoten van de activiteit (en niet alleen van de gezellige middag en het contact met anderen) en die reageerden op het voorgelezene. Deze ouderen werden persoonlijk aangesproken met de vraag of zij belangstelling hadden voor een specifieke voorleesactiviteit, eenmaal in de twee

weken. Zo ontstond een groep van ongeveer acht ouderen die deelnamen aan een vaste voorleesactiviteit. Telkens twee vrijwilligers lazen rondom verschillende thema's voor aan de groep. Er werd geëxperimenteerd met ruimtes en uiteindelijk kon de voorleesactiviteit haar intrek nemen in de overblijfruimte voor de medewerkers, die voor en na de middagpauze leeg stond. De ruimte werd opgeknapt en gezellig gemaakt.

Na verloop van tijd werd gewerkt met een roulatieschema voor de voorlezers, zodat zij op tijd wisten wanneer ze aan de beurt waren. Na elke voorleesmiddag noteerden ze wat zij voorgelezen hadden en ze schreven hun bevindingen over het verloop van de middag in een logboek op.

Een keer per half jaar werd een open voorleesmiddag georganiseerd in de grote zaal, om zo het voorlezen ook voor de andere bewoners zichtbaar te laten blijven en om de groep belangstellenden aan te kunnen vullen bij het wegvallen van ouderen.

Het idee om een voorlezer van buitenaf, bijvoorbeeld een auteur van streekverhalen, uit te nodigen voor een grote voorleesactiviteit, leeft, maar is nog niet gerealiseerd.

In de begeleiding van de ouderen met psycho-sociale problematiek (in de substitutieprojecten) werd het voorlezen opgenomen als vaste activiteit in het activiteitenprogramma. Vooral nog zijn het hier de beroepskrachten die voorlezen. Vaak gebeurt het dat er in een verloren half uurtje een gedicht of verhaal voorgelezen wordt aan een of meer ouderen.

Training voor de voorlezers

Ter ondersteuning van de voorleesgroep en om de activiteit in het huis een stevige verankering te geven, zijn in het voorjaar van 2000 een zevental bijeenkomsten georganiseerd voor de voorlezers en de activiteitenbegeleiding. Tijdens deze bijeenkomsten werden ervaringen uitgewisseld en problemen besproken. De voorlezers werden getraind in het voorlezen en het zoeken van voorleesteksten. Het was de bedoeling, dat er een hechte groep zou ontstaan van mensen die voorlezen in St. Jan Baptist.

In het programma van de training was opgenomen:

- Het steeds weer met elkaar uitwisselen van ervaringen tijdens het voorlezen, en het bespreken van concrete vragen en problemen: leren van elkaar.
- Informatie over de voorwaarden voor het voorlezen en het organiseren van die voorwaarden: waaraan moet voldaan zijn om het voorlezen tot een succesvolle activiteit te maken?
- Informatie over het proces van het voorlezen: de voorbereidingen, het zoeken van materiaal en het creëren van de voorwaarden, het voorlezen zelf en het gesprek na het voorlezen.
- Oefening in het voorlezen zelf: gebruik van adem, houding, stemgebruik en de techniek van het voorlezen van teksten.
- Informatie en oefeningen over het voeren van het gesprek met de ouderen na het voorlezen.
- Informatie over tekstkeuze: welke teksten zijn geschikt om voor te lezen aan ouderen in het verzorgingshuis?
- Een bezoek aan Symbiose, Bibliotheekwerk, om kennis te nemen van ondersteuningsmogelijkheden en materiaal met betrekking tot het voorlezen voor ouderen: welke materialen kunnen het voorlezen verlevendigen?

- Informatie over reminiscentie en verschillende werkvormen die aansluiten bij het voorlezen: het maken van een levensboek, verhalen vertellen, zingen en oude muziek, schilderen, met foto's werken, herinneringskoffers.
- Bezoek aan vrijwilligers en activiteitenbegeleidster van een voorleesgroep in verpleeghuis De Watersteeg in Veghel: uitwisselen van ervaringen over het voorlezen op beide locaties.

De trainingsbijeenkomsten verliepen goed, beantwoordden volledig aan hun doelstelling en waren zeer levendig: alle voorlezers waren steeds aanwezig en begerig om hun verhaal te vertellen of om van collega's te horen hoe het hen vergaan was. We oefenden, zochten oplossingen voor problemen en bekeken hoe het een en ander in het huis verbeterd kon worden.

We leerden veel van elkaar en naar aanleiding van de bijeenkomsten sprak de activiteitenbegeleidster een en ander door met locatiemanager of hoofd zorg. Met elkaar brainstormden we over de inrichting van een leeshoek in de grote zaal en het inrichten van het voorleeslokaal. Het voorlezen moest op allerlei manieren onder de aandacht gebracht worden. We hadden ideeën voor artikeltjes in het huisblad, voor publiciteit naar buiten toe en voor verbreding van het draagvlak binnen de instelling.

Afronding pilotfase

In november 2001 werd de experimenteerfase van het project *Luisteren in je leunstoel* voor de vier groepen voorlezers in de drie pilotsituaties afgerond met een gezamenlijke studiedag. Na een voorstelling van *De Verhaalkeuken*, een concept waarin amateurtheaterspelers een keer per maand voorlezen in het theater, was er tijd om over deze specifieke wijze van voorlezen van gedachten te wisselen met de mensen van *De Verhaalkeuken* zelf en om in gemengde groepen ervaringen uit de praktijk uit te wisselen. Aan het einde van de dag werd door alle voorlezers teruggeblikt op het traject binnen de eigen instelling of organisatie: de training en de organisatie van het voorlezen binnen de locaties werden geëvalueerd en vragen voor de toekomst benoemd.

De voorleesgroep van St. Jan Baptist was bijna voltallig aanwezig op de studiedag, met de inmiddels nieuwe activiteitenbegeleidster en met de nieuwe locatiemanager.

In de samenstelling van de voorleesgroep in Swalmen was sinds het begin weinig veranderd: een voorlezer was vertrokken, er was een nieuwe vrijwilliger bijgekomen en een medewerkster was langdurig ziek. De training en de experimenteerfase van het project werden door de voorlezers zeer positief beoordeeld.

Enkele bevindingen:

- Met het aangereikte voorleesmateriaal wordt zeer veel gewerkt; de voorleesteksten zijn bruikbaar en geschikt; men is zeer begerig naar het uiteindelijke voorleesboek, er is een behoefte aan nieuwe teksten, ook naar verhalen uit de eigen streek;
- Het uitwisselen van ervaringen, daar op doordenken en zoeken naar oplossingen voor actuele problemen, was erg belangrijk en leerzaam;
- Voorlezers ontdekten tijdens de training kwaliteiten in zichzelf die ze nog niet kenden;
- Vooral het oefenen van het voorlezen zelf was zeer leerzaam;
- Uitdrukkelijk gewaardeerd werd het feit dat het project door het management binnen de instelling zeer positief ondersteund wordt.

Vragen en wensen naar de instelling werden benoemd en door de activiteitenbegeleidster meegenomen. Een door iedereen gedeelde behoefte was het regelmatig bijeenkomen met de voorlezers om aan en met elkaar te leren over het voorlezen en de omgang met de ouderen. Er ligt een duidelijke wens naar vervolg-training, bijvoorbeeld over het voorlezen zelf, over het verschil tussen vertellen en voorlezen, over het voeren van gesprekken rondom herinneringen. De samenwerking en de communicatie tussen voorlezers en activiteitenbegeleiding moet blijvend inhoudelijk ondersteund worden.

Na deze studiedag gingen de voorlezers in de verschillende experimenteursituaties zonder begeleiding en ondersteuning van de projectgroep verder. Vervolgactiviteiten werden nu op de locaties zelf georganiseerd.

In een gesprek met Piet Hoefnagels, de locatiemanager, en Ank Huijs, activiteitenbegeleidster, is in juli 2002 de experimenteerfase officieel afgesloten. Het project werd geëvalueerd, mogelijkheden voor vervolg werden geïnventariseerd en er werden afspraken gemaakt met betrekking tot eindrapportage.

Financiering

De experimenteerperiode in Zorgcentrum St. Jan Baptist is als eerste van drie pilots begonnen in het najaar van 1999, grotendeels gefinancierd uit het ontwikkelingsbudget dat Symbiose in 1999 en 2000 ter beschikking stelde. In St. Jan Baptist werden voorwaarden gecreëerd voor medewerkers om mee te doen in het project: zo mocht iedere voorlezer de activiteiten voor het voorleesproject binnen werktijd realiseren, werd er ruimte beschikbaar gesteld voor de scholingsbijeenkomsten en werden in de budgetten voor de activiteitenbegeleiding aanpassingen verricht ten gunste van de voorleesactiviteiten.

De kosten van de projectontwikkelaar, van het organiseren en uitvoeren van de scholings/trainingsbijeenkomsten, van het zoeken naar en het vermenigvuldigen van het materiaal kwamen voor rekening van Symbiose.

Toen Symbiose de financiering van het project moest stoppen, zijn de kosten van verdere begeleiding van de voorleesgroep betaald uit budgetten van het Zorgcentrum. Ook de begeleiding op lange termijn, verdere scholing, het verbreden van het draagvlak van het project binnen de instelling en de presentatie van het voorleesboek worden door Zorgcentrum St. Jan Baptist gefinancierd. Daarmee garandeert St. Jan Baptist de voortgang en verdere uitbouw van het project en haar mogelijkheden in de toekomst.

Een in de startfase toegezegd ontwikkelbudget binnen Stichting Land van Gelre en Gulick, waar St. Jan Baptist deel van uitmaakt, moet stimuleren dat ook in de andere locaties voorleesprojecten gerealiseerd kunnen worden.

Onderzoek ¹

In de periode tussen september 2001 en mei 2002 heeft Nicole Jessen, studente aan de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening aan Hogeschool Zuyd, in het kader van een

¹ Contactpersoon Hogeschool Zuyd, opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening: Godelieve Henquet.

afstudeeropdracht onderzoek gedaan in Zorgcentrum St. Jan Baptist naar de effecten van het voorlezen aan ouderen.²

Via interviews, observaties en een enquête verzamelde zij gegevens om in kaart te brengen wat de bijdrage is van de methodiek zoals die gehanteerd wordt in *Luisteren in je leunstoel* aan de kwaliteit van de zorgverlening. Belangrijk daarbij was het psychosociale welbevinden van bewoners met psychogeriatrische en somatische klachten binnen de zorginstelling. Zij concludeerde dat de voorleesactiviteiten daadwerkelijk een bijdrage leverden aan het welbevinden van de geobserveerde en geïnterviewde ouderen: de bewoners vinden de voorleesmiddag gezellig, ze halen graag herinneringen op, en een aantal van hen praat regelmatig na, gestimuleerd door de voorgelezen teksten en de gesprekken die ontstaan. Het voorleesproject levert op een aantal aspecten een bijdrage aan de kwaliteit van de zorgverlening.

Naar aanleiding van het onderzoek formuleerde Nicole een aantal aandachtspunten en aanbevelingen naar het management van St. Jan Baptist. Het creëren van meer draagvlak voor het project binnen de hele instelling is daarin het belangrijkste en om dat te realiseren moeten meer mensen van het verzorgend personeel betrokken worden bij het voorlezen.

Problemen en aandachtspunten binnen St. Jan Baptist:

❖ Personele bezetting

In Zorgcentrum St. Jan Baptist zijn in de afgelopen twee jaren veel personeelwisselingen geweest die van invloed waren op het voorleesproject: er kwam een nieuwe locatiemanager, twee maal kwam er een nieuwe activiteitenbegeleidster, er kwamen nieuwe hoofden zorg en verzorgenden vertrokken of vielen langere tijd uit. Dat bevorderde geenszins de voortgang van het project *Luisteren in je leunstoel*. Met name het jaar 2000 werd daardoor een rommelig jaar, dat geen goed deed aan het draagvlak voor het project. Nieuwe mensen moesten ingewerkt worden, ook in het project, en steeds weer maakte ik afspraken om hen te enthousiasmeren en zo te proberen het draagvlak binnen de instelling breed te houden.

❖ Creëren van een draagvlak

Het draagvlak leed onder het vertrek van een aantal sleutelfiguren in de organisatie. De al eerder geconstateerde leemte door het ontbreken van verzorgenden in de voorleesgroep, werd wel geconstateerd, maar er zijn geen duidelijke acties ondernomen binnen het huis ter verbreding van het draagvlak. Op dit terrein zou een hernieuwde instellingsbrede actie kunnen bewerkstelligen, dat het voorlezen met nieuw elan wordt bekeken en geïntegreerd in zorgplannen en aanpak.

❖ Zichtbaar maken van het voorlezen in het huis

Het voorlezen en breder nog, een leescultuur, kan in het huis zichtbaarder gemaakt worden. Boekenkasten, leestafel, maar ook thema-tentoonstellingen die aansluiten bij de voorleesthema's, kunnen het beeld verlevendigen.

Een auteur van streekverhalen kan uitgenodigd worden voor een grote voorleesactiviteit in de grote zaal: een uitstekend moment om ook weer eens buiten de instelling te werven op belangstellende ouderen.

² Nicole Jessen: *Luisteren in je leunstoel. Een kwalitatief onderzoek over de bijdrage van het project 'Luisteren in je leunstoel' aan de kwaliteit van de ouderenzorg*. Hogeschool Zuyd, opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening, Maastricht, mei 2002

❖ **Het ontbreken van voldoende inhoudelijke begeleiding**

Doordat er lange tijd geen activiteitenbegeleidster was, was er geen duidelijk aanspreekpunt voor de voorlezers. De voorlezers, en dus ook de vrijwilligers, moesten hun middagen zelfstandig vormgeven. Feit was, dat daarbij wel voorzien werd in de voorwaarden voor het voorlezen, maar dat er te weinig inhoudelijke begeleiding was bij het bepalen van thema's, het kiezen van de teksten en het nabespreken van de bijeenkomsten en de gesprekken die er waren geweest met de ouderen. Het gevaar daarbij kan zijn, dat met name de vrijwilligers zich steeds meer laten leiden door hun eigen smaak en normering onvoldoende aansluiting blijven zoeken bij de belevingswereld en de wensen van de ouderen. Doordat St. Jan Baptist een kleine instelling is, werd een en ander nog wel in de wandelgangen opgevangen, maar van een duidelijk en structureel oppakken van problemen en begeleiden van de voorlezers was geen sprake.

❖ **Voorlezen aan individuele bewoners**

Ondanks de plannen is er geen werving opgezet om vrijwilligers aan te trekken die zouden kunnen voorlezen aan individuele ouderen. Het is niet duidelijk of er individuele ouderen in St. Jan Baptist geïnteresseerd zijn in deze vorm van voorlezen.

❖ **Samenwerking met ouderenwerk in de regio**

De samenwerking met thuiszorgorganisaties en met ouderenwerkers in Swalmen heeft tot nu toe geen vorm gekregen. *Luisteren in je leunstoel* zou ook voor ouderen die niet in de zorgcentrum wonen (al dan niet zorgbehoefstig, mobiel, enz.) een interessante activiteit kunnen zijn. Tot nu toe is het voorlezen buiten de grenzen van het huis echter geen aandachtspunt geweest. Op dit terrein liggen zeker mogelijkheden. Dit vooronderstelt overigens ook het werven van nieuwe vrijwilligers, zeker als er voorgelezen moet worden bij ouderen die thuiswonend zijn.

❖ **Samenwerking met de bibliotheek**

De samenwerking met de bibliotheken in Swalmen en Roermond en met Symbiose (Provinciaal Bibliotheekwerk, voor specifieke collecties) in Sittard kan zeker wat betreft het zoeken naar het goede voorleesmateriaal een meerwaarde opleveren. Ook als het gaat om werving van nieuwe vrijwilligers, kan de bibliotheek een goede samenwerkingspartner zijn. Het moge duidelijk zijn, dat vrijwilligers voor *Luisteren in je leunstoel* in het algemeen niet dezelfde personen zijn als de vrijwilligers die ouderen opzoeken of die bewoners meenemen voor een wandeling of begeleiden bij een uitstapje.

❖ **Publiciteit**

Zowel binnen het huisblad als binnen het blad van Stichting Land van Gelre en Gulick is weinig aandacht besteed aan het voorleesproject.

Ook de regionale bladen, regionale radio en tv kunnen worden: profilering van de instelling naar buiten toe met een vernieuwende activiteit. Van de mogelijkheden op dit terrein is vanuit St. Jan Baptist nauwelijks gebruik gemaakt.

De situatie op dit moment

Het is drie uur in de middag. Nadat de zeven ouderen en de twee verzorgenden het zich gemakkelijk gemaakt hebben in een kring rondom de voorleesstoel, ontstaat er een sfeer van verwachting. Het gaat beginnen. Het thema van de middag is 'feesten'. Een verhaal over een verjaardag, een gedicht over moeders verjaardag, de sfeer is genoeglijk en rustig.

Mevrouw Pauwe ziet eruit of ze slaapt. Toch weet ze later, als het over trouwen gaat, precies te vertellen hoe dat ging de avond tevoren, als de vrijers kwamen. Soms veert iemand op en zie je dat er intens geluisterd wordt. Er ontstaat een uitgebreid gesprek over het verschil tussen trouwen vroeger en nu. Ook over verloven wordt gepraat en de kermis komt ter sprake. In de pauze waaiert het gesprek uit: van het speciale bruidsbrood komen we terecht bij het bakken van vlaai en wassen zonder wasmachine.

Als mevrouw Custers na de pauze onverwachts een gedicht declameert, luistert mevrouw Karelsen, die de hele middag niets zegt, oplettend toe. Even na vieren verslapt de aandacht. Mevrouw Pauwe toont wrevel, mevrouw Neelissen dut weg en mevrouw Wetzels wil naar huis: ze moet naar haar dochter, het heeft lang genoeg geduurd. 'Ja, het was mooi,' zegt mevrouw Custers bij het vertrek. En mevrouw Neelissen: 'Ik was vroeger ook bij de boekenclub. Veel succes met uw werk.'

De boeken met de verhalen over feesten blijven nog een tijdje liggen in de huiskamer. Als het zo uitkomt, kan iemand er in bladeren en misschien is er een verzorgende die op een rustig uurtje nog een verhaal voorleest.

Op dit moment is het voorlezen aan een groep van ongeveer acht bewoners van St. Jan Baptist een reguliere activiteit geworden. Telkens twee voorlezers bereiden de bijeenkomst voor, zoeken voorleesteksten, lezen voor en voeren het gesprek dat ontstaat. De voorlezers zijn erg enthousiast en halen veel voldoening uit de activiteit. De voorleesactiviteiten verlopen in het algemeen heel geanimeerd en gezellig, de bewoners komen trouw en de voorlezers blijven zeer gemotiveerd.

Door het vertrek van de activiteitenbegeleidster, de komst van een nieuwe activiteitenbegeleidster, háár vertrek en de komst van weer een nieuwe activiteitenbegeleidster, zijn er nogal wat gaten gevallen in de aansturing en de begeleiding van de voorlezers. De voorlezers zeggen, dat ze er zelf flink aan moeten trekken en dat ze er vaak alleen voor staan. De groep is gelukkig hecht, waardoor ze elkaar erg blijven motiveren.

Het voorlezen aan de bewoners binnen de substitutieprojecten is opgenomen in het activiteitenprogramma: ik heb de indruk dat er nog geen echt ritme is ontwikkeld in het aanbod, en dat dit te maken kan hebben met de langdurige ziekte van een van de literatuurminnende medewerksters. Bekeken zou kunnen worden of hier op den duur een vrijwilliger bij ingeschakeld kan worden.

Het voorlezen aan individuele bewoners in St. Jan Baptist heeft nog geen concrete vorm gekregen.

Het draagvlak voor het voorlezen binnen de instelling is in de loop der tijd smaller geworden en zou weer verbreding behoeven. Verloop in het personeelsbestand is hierin zeker een van de oorzaken.

Beleid

Toen het project *Luisteren in je leunstoel* startte, is bewust gezocht naar een experimenteersituatie in een huis, dat deel uitmaakt van een grotere organisatie. Het uitgangspunt en de doelstelling van het project was al bij het begin, dat het voorlezen als methodiek vanuit dat ene huis doorgegeven zou worden naar collega-instellingen. Gedeeltelijk is dat ook wel gelukt: tijdens een aantal informatiemiddagen over het project op provinciaal niveau waren een aantal activiteitenbegeleiders van collega-instellingen aanwezig. Zij waren zeer geïnteresseerd en met enkele van hen heb ik ook telefonisch contact gehad.

Een gesprek van de initiatiefneemsters met de directeur van Stichting Land van Gelre en Gulick leerde, dat er weliswaar een grote welwillendheid ten aanzien van het project bestond, maar dat op geen enkele manier te verwachten was dat voor verdere implementatie extra middelen ter beschikking gesteld konden worden. Sterker nog: het activiteitenbudget binnen St. Jan Baptist is met ingang van 2002 verminderd, waardoor er ook binnen de instelling minder geld beschikbaar is voor scholing en begeleiding. Toch is er in het budget geld opgenomen voor de scholing van de voorlezers en zijn de voorbereidingen begonnen voor een welsprekende presentatie van het project bij het verschijnen van het voorleesboek. Vanuit St. Jan Baptist zijn er op dit moment weinig mogelijkheden om het project ook op beleidsniveau verder te stimuleren: plannen die daarvoor ontwikkeld waren, blijven liggen vanwege het ontbreken van financiële middelen.

Het moet duidelijk zijn, dat zonder blijvende structurele aandacht voor voorlezen als activiteit en voor het voorlezen binnen een pakket van levensloopgerichte methodieken, die mede tot doel hebben zorg op maat te leveren en een bijdrage te hebben aan het algehele welzijn van bewoners, het een en ander doodbloedt. Het voorlezen wordt dan op den duur niet meer dan een activiteit binnen het activiteiten aanbod, zonder doorwerking naar zorgplan en visie op zorg en het komt dan niet meer toe aan zijn oorspronkelijke doelstelling.

Wensen en toekomstperspectief

- ❖ Opnemen van het voorlezen en de mogelijkheden voor communicatie door het voorlezen, in het totale beleid van St. Jan Baptist: opname in zorgplannen, mogelijkheden voor bijscholing van personeel en vrijwilligers, in stand houden draagvlak.
- ❖ Verbreden van het draagvlak binnen de instelling.
- ❖ Vormgeven van samenwerking met ouderenwerk en thuiszorg in de regio en met het bibliotheekwerk: eventueel werven van nieuwe vrijwilligers en uitbreiden project.
- ❖ Scholingsbudget om regulier terugkombijeenkomsten te organiseren voor de voorlezers en om nieuwe voorlezers een pakket met informatie en oefening aan te bieden.
- ❖ Presentatie van de ervaringen en het verslag van het project intern (via een studieochtend voor medewerkers en extra open voorleesmiddag voor de bewoners).
- ❖ Presentatie van ervaringen en verslaggeving naar collega-instellingen, zowel op management-niveau als op het niveau van de activiteitenbegeleiding.
- ❖ Presentatie van het voorleesboek en het methodiekboek binnen St. Jan Baptist, met een uitstraling naar de regio.

- ❖ Informeren en opleiden van scholingsmedewerkster binnen de organisatie of binnen de regio voor het begeleiden van het voorleesproject en van de trajecten binnen de verschillende instellingen.
- ❖ Profileren van de instelling via pers en andere media: naar buiten treden!
- ❖ Schrijven van een artikel over het project voor Intercom (blad Stichting Land van Gelre en Gulick).

Publiciteit

Artikelen die zijn verschenen over *Luisteren in je leunstoel* in St. Jan Baptist in Swalmen:

- José Franssen: *Luisteren in je leunstoel: voorlezen voor ouderen in het verzorgingshuis*. Artikel in *Symbiose actueel*, nummer 6, 1999
- Sonja Coenen: *Voorleesuur haalt dementerende uit het isolement*. Artikel in *Dagblad De Limburger*, 15 december 1999
- José Franssen: *Eerste fase 'Luisteren in je leunstoel' afgerond; enthousiasme over voorlezen aan ouderen*. Artikel in *Symbiose actueel*, nummer 8, 1999
- José Franssen: *St. Jan Baptist profileert zich met voorleesproject; Luisteren in je leunstoel*. Artikel in *Zorg en Ondernemen, vaktijdschrift ouderenzorg*, nummer 2, maart 2000
- José Franssen: *Luisteren in je leunstoel; voorlezen voor ouderen in het verzorgingshuis*. Artikel in *Denkbeeld, tijdschrift voor psychogeriatricie*, april 2000
- José Franssen: *Luisteren in je leunstoel; informatiemiddag over voorlezen voor ouderen, 24 april 2001*. Artikel in *Symbiose actueel*, nummer 1, 2001
- Chiel Wollaert: *Foto-impressie Luisteren in je leunstoel*. Artikel in *Ouderenzorg, Magazine voor management en beleid*, nummer 5, 2001
- Jos Schols: *Voorlezen kan isolement doorbreken; project 'Luisteren in je leunstoel' voor ouderen succesvol*. Artikel in *De Maaspost*, 20 maart 2002
- José Franssen: *Luisteren in je leunstoel. Over voorlezen voor ouderen*. Artikel in *Symbiose Actueel*, april 2002

Bijlagen

1. Wervingsfolder voor een open voorleesmiddag.
2. Tekstblad, zoals uitgedeeld tijdens een van de voorleesmiddagen.
3. Artikel over het project in *Zorg en ondernemen*, maart 2000 (voor managers in de zorg).
4. Artikel over het project in *Denkbeeld*, april 2000 (voor activiteitenbegeleiders).
5. Artikel met foto-impressie in *Ouderenzorg*, mei 2001.
6. Artikel over het project in *Symbiose Actueel*, april 2002.

José Franssen, initiatiefnemer en projectontwikkelaar *Luisteren in je leunstoel*
november 2002